

ҲАМИДОВ ХАЙРУЛЛА
Катта ўқитувчи, ТошДШИ

Ўзбек ва турк тилларида ҳайвонлар номи асосида юзага келган мақол ва идиомалар

Аннотация. Ушбу мақола ўзбек ва турк тилларида ҳайвонлар номи асосида юзага келган мақол ва идиомаларнинг маъно хусусиятларини илмий ўрганишга бағишланган бўлиб, унда ешек (эшак) лексемаси асосида юзага келган фразеологик бирликлар таҳлилга тортилади. Шунингдек, мақолада турк ва ўзбек халқлари орасида машҳур мақол ва идиомаларда оҳанг ва қофия масаласи кўриб чиқилади.

Таянч сўз ва иборалар: мақол, матал, идиома, ибора, тимсол, рамз, образлилик, мажозий маъно, кўчма маъно, образли асос, бадиий тафаккур.

Аннотация. Данная статья посвящена изучению смысловых особенностей пословиц, поговорок и фразеологических единиц, основанных на названиях животных в узбекском и турецком языках. В статье проанализированы пословицы и фразеологические единицы, основанные на лексеме ешек (эшак, осёл). В ней речь также идет о ритмике и рифме фразеологических единиц в узбекском и турецком языках.

Опорные слова и выражения: пословица, поговорка, идиома, фразеологизм, символ, образность, аллегория, переносное значение, образная основа, художественное мышление.

Abstract. This article is devoted to the study of semantic features of proverbs, sayings and phraseological units based on animal names in Uzbek and Turkish. Proverbs and phraseological units based on eshek (donkey) lexeme are analyzed in it. Moreover, the rhythm and rhyme of phraseological units in Uzbek and Turkish are been talked in the article.

Keywords and expressions: proverb, sayings, ideoma, phraseological unit, symbol, imagery, allegory, transferred meaning, imagery base, artistic imagination.

Ҳайвонот олами, хусусан, хонаки ҳайвонлар азалдан инсоният моддий турмушининг ажралмас қисми бўлиб келган. Агар ёввойи ҳайвон номлари кўпчилик тилларда ваҳшийлик, айёрлик, кўполлик тимсоли бўлиб мақол ва идиомаларга ўрнашиб қолган бўлса, хонаки ҳайвон номлари, асосан яхшилик, олижаноблик, мардлик, хокисорлик рамзи сифатида қўлланилиб келган.

Қадимдан қишлоқ хўжалиги ва чорвачилик билан шуғулланиб келган туркий халқлар уй ҳайвонлари ҳақида бошқа халқлардан кўра кенгроқ анатомик билимга эга бўлишган. Шу боис бу соҳага тегишли атамалар, ҳайвонларнинг номлари (*қўй (koʻyin)*, *эчки (keçi)*, *товуқ (tavuk)*, *сигир (inek)*, *от (at)*, *туя (deve)*, *эшак (eşek)*, *ит (köpek, it)* каби), уларга хос хатти-ҳаракатлар кундалик нутқда, шу жумладан, туркча мақол ва ибораларда ўз аксини топган¹. Бундай бирликлар инсонга хос хатти-ҳаракатлар, ҳолатлар, кишилар орасида юзага келувчи турли муносабатларни образли ифодалашга хизмат қилган.

¹ Ҳамидов Х. Ўзбекчадан туркчага насрий таржима муаммолари. – Т.: ТошДШИ, 2014. – Б. 120.

Таниқли таржимашунос олим Ғ. Саломов ўзининг “Рус тилидан ўзбекчага мақол, матал ва идиомаларни таржима қилиш масаласига доир” номли рисо-ласида бу мавзуга алоҳида тўхталиб, “...ёмонлик, зарарқунандалик тимсоли – илон, чаён; ваҳшийлик тимсоли – бўри; ёввошлик тимсоли – мусича (шунинг учун уни “мусичаи беозор” дейдилар), қўй; меҳнатсеварлик тимсоли – чумоли ва асалари; катталиқ тимсоли – фил, туя; айёрлик тимсоли – тулки; қўполлик тимсоли – айиқ; бефаҳмлиқ ва бефаросатлик тимсоли – эшак, чўчка; тинчлик тимсоли – қаптар; гўзаллик тимсоли – тову; хушхонлик тимсоли – булбулдир. Аммо турли халқларда ўхшатиш объектлари ўзига хос хусусиятга эга бўлиши ҳам мумкин”¹ – деб ёзган эди. Шунингдек, олим Гомер асарларида сигир маъшуқа гўзаллиги рамзи сифатида талқин қилинар экан, эшак ва чивиннинг жасорат тимсоли сифатида гавдалантирилганини ҳам таъкидлайди².

Бугунга қадар рус, ўзбек ва турк тилларининг бой фразеологик қатлами, хусусан, мақол ва ибораларнинг юзага келиши борасида жиддий тадқиқотлар олиб борилгани бизга маълум. Уларда ҳайвонот дунёси билан боғлиқ мақол ва идиомалар мавзуси муҳим ўрин эгаллаши кўп таъкидланган. Агар мавзуга янада чуқурроқ кириб борилса, хонаки ҳайвонлар номига асосланган мақол ва идиомалар гуруҳи бошқа гуруҳлардан миқдор жиҳатдан кўпчилиқни ташкил қилиши, уларнинг нутқда фаол қўлланиб келинаётгани тадқиқотлар сирасида маълум бўлди. Улар орасида эса *ешак* (*эшак*) лексемаси асосида юзага келганлари (турк тилида 50 дан ортиқ, ўзбек тилида 50 га яқин мақол ва идиоматик бирикма борлиги) эътиборимизни тортди ва ушбу тадқиқотни ана шу мавзуга бағишлашни мақсад қилдик. Бунинг яна бир сабаби эшак – туркий халқларда қадимдан энг зарур транспорт воситаси, олис, нотекис йўл ва мураккаб иқлим, табиат шароитларига қарамай инсоннинг “оғирини енгил қилувчи”, қулай, хавфсиз, чидамли улов ҳисобланган. Мақол ва идиомаларга эшакка хос айрим салбий томонлар асос қилиб олинган ва турли маъно кўчиши ходисалари, мажоз воситасида инсондаги салбий иллатлар ушбу ҳайвонга кўчирилиб образли ифода этилган. Айни пайтда бундай бирликлар воситасида инсонга ўғит, насиҳат берилган. Масалан, *Eşegin kulağını kesmekle küheylân olmaz* (ўзб. Эшакнинг қулоғини кесган билан чопқир от бўлмайди. Рус. Подрежь ослу уши, рысакон он все равно не станет) деганда “инсоннинг ташқи кўринишини ўзгартирган билан унинг феъл-атворини ўзгартириб бўлмаслиги” тушунилади. Ёки, *Eşegin hesabi baska esekçinin başka* (Эшакнинг ҳисоби бошқа, эшак минганнинг ҳисоби бошқа) деганда “бир ишдан ҳар ким ўз манфаатини ҳисоб-китоб қилиши” англашилади. Ушбу мақол қайсидир маънода туркча *Keçi can derdinde, kasap yağ derdinde* (ўзбекча аниқ эквиваленти “Эчкига жон қайғуси, қассобга ёғ қайғуси”) мақолига маънодош ҳисобланади.

¹ Саломов Ғ. Рус тилидан ўзбекчага мақол, матал ва идиомаларни таржима қилиш масаласига доир. – Т.: ЎзФА нашриёти, 1961. – Б. 29.

² Ўша манба. – Б. 30.

Ўзбек, турк ва рус тилларида фаол қўлланилиб келаётган “эшак” лексемаси асосида юзага келган мақол ва идиомалар кўриб чиқилган ушбу мақолада бирликларнинг маъно хусусиятлари ҳақида сўз боради. Ўзбекча луғат¹ ва тўпламлар², турк тилининг машҳур мақол ва ибора луғатлари³, Туркиянинг вилоятларида (шеваларда) қўлланилиб, кўпчиликка маълум бўлмаган мақол ва иборалар луғати⁴, шунингдек, русча мақол ва фразеологизмлар луғатларидаги⁵ “эшак” (еşек, осёл, ишак) лексемасига асосланган мақол ва фразеологик бирликлар таҳлил этилади. Айрим фразеологик бирликларнинг ўзгачаликлари ўзбекча ва туркча бадиий асарлардан олинган мисоллар асосида изоҳланади.

Туркий халқларда мардлик, олийҳимматлик, олижаноблик сифатлари, асосан от ёки арслон образи тимсолида берилади. “Демак, бирон нарса ёки ҳодиса учун образли асос қилиб биронта ҳайвон ёки парранданинг номини қабул қилишда ҳар бир халқ ўз завқи ва дидига эга экан. Бу ўша халқнинг тарихий такомили, урф-одатлари, географик ва иқтисодий шароитлари, ахлоқ меъёрлари, фалсафий ва диний қарашлари билан чамбарчас боғлиқ”⁶. Чунончи, ўзбеклар ўз фарзандини туянинг боласи (бўта, бўтам, бўталоғим); отнинг боласи (тойчоқ, тойчоғим, той бола), қўйнинг боласи (қўзичоқ, қўзичоғим)га ўхшатади, аммо, масалан, сигирнинг боласи номига нисбат бериб “бузоқчам”; эшакнинг боласига нисбат бериб “хўтиқчам” демайди. Ёки, руслар туркларга ўхшаб ўғлини “koçum” (“мой баран”) деб суймайди. Чунки бир миллат кишиси ўз фарзанди учун бир сўзни эркалаш воситаси сифатида қўлласа, бошқа миллат вакили бу сўзни ҳақорат деб билиши мумкин.

Туркча мақол ва ибораларнинг бирида эшакнинг қайсар, бефаросат ҳайвонлиги таъкидланса (*Eşeğe söz, kokmuş a tuz hayretmez. – Эшакка сўз, айни-*

¹ Содиқова М. Қискача ўзбекча-русча мақол-маталлар. – Т.: Ўқитувчи, 1993. – Б. 76.; Ўзбек тилининг изоҳли луғати. – М.: Рус тили, 1981; Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 5 жилдли. – Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси Давлат илмий нашриёти, 2006.

² Турк тилидан амалий машғулотлар учун матнлар (Türkçe Pratik Dersler İçin Metinler). Тузувчи: Х. Ҳамидов. – Т., 2007.

³ Aksoy O. A. Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I–III. TDK Yayınları. – Ankara, 1984; Aksoy O. A. Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 1. Atasözleri Sözlüğü. – İstanbul: İnkılap Yayınevi, 1994; Aksoy O. A. Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 2. Deyimler Sözlüğü. TDK Yayınları. – Ankara, 1994; Adıgüzel H. Deyim Hazinemiz. Açıklamalı-Örnekli Türkçe Deyimler Sözlüğü. – İstanbul, 1990; Pala İskender. İki Dirhem Bir Çekirdek. Kapı Yayınları. Bütün Eserleri 21. – İstanbul, 2010. – S. 212; Büyük Türkçe-Rusça Sözlük. – M.: Russkiy yazık, 1977; Multilingual. – İstanbul, 1994.

⁴ Bölge Ağzlarında Atasözleri ve Deyimler. Türk Dil Kurumu Yayınları. Birleştirilmiş Baskı. – Ankara, 2016.

⁵ Пермяков Г. Л. Пословицы и поговорки народов Востока. – М., 1979; Фразеологический словарь русского языка. Под ред. А. И. Молотова. – М.: Энциклопедия, 1968; Büyük Rusça-Türkçe Sözlük. – M.: Russkiy yazık; Multilingual. – İstanbul, 1995; Баскаков А. Н. Турецко-русский словарь. Türkçe-Rusça Sözlük. – M.: Russkiy yazık, 1977; Большой турецко-русский словарь. – М.: ООО «Дом славянской книги», 2009.

⁶ Саломов Ғ. Рус тилидан ўзбекчага мақол, матал ва идиомаларни таржима қилиш масаласига доир. – Т.: ЎзФА нашриёти, 1961. – Б. 31.

ган (*gʻush*)га туз таъсир қилмайди), бошқасида бу ҳайвоннинг кундалик турмушда қанчалик фойдали, ҳар қандай оғир меҳнатга бардошли (*Eşegi düğüne çağırmışlar: "Ya odun eksik, ya su" – demiş. – Эшакни тўйга чақиришибди, шунда у "Ё ўтин кам, ё - сув" – деб хаёлидан ўтказибди*), чорасиз, бир умр меҳнат қилишга маҳкум жонивор (*Yük altında eşek anırmaz – Юк остида эшак ҳанграмас*) эканлигига урғу берилади. Бу фикрни туркларда машхур *Eşek kurban olmaz, ama bedeli (pahası) olur – Эшак қурбонликка ярамайди, лекин баҳоси (қиммати) бўлади* матали ва ўзбек халқида ҳамма биладиган *Эшакнинг эти ҳаром, меҳнати ҳалол* мақоллари ҳам тасдиқлайди¹. Бу бирликларда эшакнинг меҳнат туфайли қимматга эга эканлиги таъкидланади². Тилларда ушбу маталларнинг аниқ эквивалентлари бўлмасада, ўзбек тилидан турк тилига ёки аксинча таржима қилинганда, китобхон уларни қийинчиликсиз тушуна олади.

Бадиий асарлардан олинган мисолларга мурожаат қиламиз: “Ўзи шунақа бўлади, – деди аммам ердан бош кўтармай. – От топади, эшак ейди!” [ХЎ, 130]. Ў.Ҳошимовнинг машхур “Дунёнинг ишлари” қиссасидан олинган ушбу гапдаги машхур ўзбекча “От топади, эшак ейди” мақоли туркчага айнан “*At kazanır, eşek yer*” шаклида ўгирилган: “*Halam başını kaldırmadan: Bu işler böyledir. At kazanır, eşek yer*” [НӖ, 140]. Ҳолбуки, турк тилида “от” ва “эшак” сўзлари ёнма-ён келган машхур ўзбекча мақолнинг муқобили учрамайди. Шунга қарамай, сўзма-сўз таржима турк китобхонига тўла тушунарли бўлади. Бундай ҳолатни мазкур қиссадан олинган яна бир жумлада ҳам кузатиш мумкин: “Аммам жаҳл билан ойимга бурилди. – Нимага мулла минган эшакдек сўппайиб турибсиз, келинпоиша! Кийинмайсизми?” [ХЎ, 171]. Ўзбек тилида машхур ўхшатишли иборалардан бири, “илгари анча “шўх”, “ўйноқи” бўлган, лекин мулланинг кўлига тушгач ювош тортиб, босилиб қолган” маъносидаги “мулла минган эшакдек” иборасининг ҳам турк тилида муқобили мавжуд эмас. Бу ибора иштирок этган жумла ҳам туркчага сўзма-сўз ўгирилганки (*mollanın eşeği gibi – мулланинг эшагидек*), турк китобхони унинг маъносини бемалол тушуна олади: “*Halam bu sözlerden sonra anneme dondü: – Ne diye mollanın eşeği gibi çarpılmış duruyorsun gelin hanım! Giyinmeyecek misin?*” [НӖ, 168].

“Эшак” лексемаси асос олинган туркча мақол ва идиомаларни қуйидаги гуруҳларга ажратиб ўрганиш ишни янада осонлаштиради: эшак салбий образ сифатида намоён бўлган ҳамда эшак – ижобий образ бўлиб келган мақол ва идиомалар.

Эшак салбий образ сифатида намоён бўлган, аслида инсонга қарата айтилиб, унга хос салбий хусусиятлар танқид остига олинган мақол ва

¹ Ушбу мақолнинг русча муқобили киноя шаклидаги маталдир (погов.), сўзма-сўз: *мясо ишака поганое, но труд его – честный*.

² Ушбу матални русчада “*Мясо ишака поганое, но труд его – честный*” шаклида бериш мумкин.

идиомаларда бу ҳайвонга хос бефаросатлик, бефаҳмлик, кўполлик, аҳмоқлик таъкидланади:

*Eşeğe: “Cilve et” demişler, tekme atmış (zart zart osurmuş)*¹ – Эшакка: “Жилва қил” дебдилар, тепина бошлабди.

Eşeğe rakı içirmişler, çulunu bahşış etmiş – Эшакка ароқ ичирибдилар, устидаги жулини “чоё пули” деб бериб юборибди.

Eşeğe binmek bir ауыр, düşmek iki ауыр – Эшакка миниш бир уят, йиқилиш икки уят².

Eğitim cehaleti alır, eşeklik baki kalır. – Таълим жаҳолатни йўқотади, аммо эшаклик боқий қолади.

*Gittik keber kokusuna, baktık eşek dağlanıyor*³ – Бордик кабоб ҳидини сезиб, қарасак эшак доғланаётган экан.

Bülbülü bir fiskeyle susturabilirsiniz, fakat sopaya davransanız bile eşeği anırmaktan men edemezsiniz. – Булбулни бир кесак отиб сайрашдан тўхтатиш мумкин, бироқ таёқ билан эшакни ҳанграшдан тўхтатиб бўлмайди.

Мазкур гуруҳга кирувчи мақоллардан бири *Süzeğin ineğe Tanrı boynuz vermez* (Сузагон сигирга тангри шох бермас) бўлиб, унинг ўзбек тилидаги муқобили Эшакка худо шох берса, ҳаммани сузади, туяга худо қанот берса, томингни бузади. Ушбу мақолнинг русча муқобили – Бодливой короле бог рога не даёт⁴ бўлади.

Эшак – ижобий образ сифатида намоён бўлган мақол ва идиомаларда бу ҳайвоннинг бечора, ҳимоясиз эканлиги ҳам ҳисобга олинади. Булар жумласига қуйидаги мақол ва ибораларни киритиш мумкин: *Alçak eşek binmeye kolay, öksüz çocuk dövmeye kolay* (‘Пакана эшак минишга қулай, етим бола уришга қулай’). Ушбу маталда асосий эътибор “эшакнинг паканалиги”га эмас, етим боланинг ҳимоясиз экани, ҳаётда бундай болаларнинг айрим диёнатсиз кишилар томонидан бемалол таҳқирланиши, ҳуқуқлари поймол қилинишига қаратилади.

Eşekten düşenin hâlinde eşekten düşen anlar мақолининг ўзбекча эквиваленти бўлмаса-да (ўзбек тилидаги “қуш тилини қуш билади” матали бунга тўла эквивалент бўла олмайди), унинг сўзма-сўз таржимаси қийинчиликсиз тушунилади (Эшакдан йиқилганнинг аҳволини эшакдан йиқилган одам тушунади).

¹ Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler. Türk Dil Kurumu Yayınları. Birleştirilmiş Baskı. – Ankara, 2016. – S. 113.

² Туркий халқларда эшакдан йиқилиш шармандалик белгиси ҳисобланган (*eşekten düşmüşe dönmek* – эшакдан йиқилган одамга айланмоқ; 1. Шарманда бўлмоқ; 2. Оғир аҳволга тушмоқ). Иборанинг русча муқобили: *сесть в калошу*.

³ Маъноси: яхши нарсадан умид қилиб бир жойга бориб, ёмон нарсага дуч келмоқ (умидсизликка дучор бўлмоқ).

⁴ Ушбу мақолнинг рус тилида *Дай ослу только рога – он всех забодает* (или *Дай верблюду только крылья – он снесет крышу*); *Негодяю дай волю, он всем шею свернет* каби вариантлари ҳам бор.

Yük altında eşek anırmaz (Юк остида эшак ҳанграмас) мақолининг ўз маъноси “устига оғир юк ортилган эшак ҳанграмайди” бўлиб, кўчма маъно касб этгандагина мақол кийматига эга бўлади ва “Инсон меҳнат билан қанча банд бўлса, шунча кам гапирди, кераксиз фаолиятлар билан шуғулланишга вақт топа олмайди” деган маънони англатади. Худди шу маънода ўзбек тилида машҳур мақол бор: “Туянинг юки енгил бўлса, ётагон бўлади” (рус. Если у верблюда легкая поклажа, ему захочется лечь; Лень приходит от безделья)¹.

Туркча мақол, ибораларда эшакнинг секин юрувчи ҳайвон эканлигига алоҳида урғу берилади. Масалан, *eşek sudan gelinceye kadar* (сўзма-сўз: эшак сувдан қайтгунга қадар) иборасининг маъноси ‘жуда узоқ вақт’ демакдир. Ёки, *Çocuklu avrat, sıralı eşek ile yola gidilmez* (‘Болали аёл, ҳўтикли эшак билан узоқ йўлга бориб бўлмайди’) мақоли тўла кўчма маъно касб этади. Ҳайвоннинг ёнида боласи бўлса, унинг тез ҳаракат қилишига ҳалақит беради. Лекин мазкур мақолда фарзанди бор аёлнинг тўлақонли фаолият олиб бора олмаслигига ишора қилинади.

Кўпчилик мақол ва идиомаларда асосан меҳнат учун яратилган бу ҳайвоннинг образли шаклда, яъни унинг “ўз оғзидан айтилган” сўзлар воситасида ифода этилади. Масалан: *Eşeğe: “Sıpan oldu” demişler, “Sırtımdan yükümü alacak değil ya, önümden yemimi alacak” – demiş* (Эшакка “болали бўлдинг” дейишганда, эшак: “Устимдан юкимни олармиди, олдимдаги ечимга шерик бўлади-да!” – деб жавоб берибди). Бунинг замирида ҳам инсонлараро муносабат ётади, яъни айрим ота-оналар “фарзанд ўстирган билан улардан ҳеч қандай наф йўқ” деган хулоса билан яшашига эътибор қаратилади. Бунинг ўз мақолида образли қилиб ифода этган халқнинг ўз-ўзига нечоғли танқидий қараши англашилади.

Юқоридаги мақол ва айтимлардан маълум бўладики, турк тилида кўп ҳолларда “эшак” лексемаси билан бирга “sıra” (хўтик) лексемаси ҳам келади: *Ehli keyfe keyf verir kahvenin kaynaması, eşeği baştan çıkarır sıpanın oynaması* (сўзма-сўз: Аҳли кайфга кайф лаззат берар қаҳванинг қайнаши, эшакни ақлдан оздирар хўтиқнинг ўйнаши). Бунда ҳам фарзандларнинг кўпинча ўз шўхликлари билан ота-онанинг жаҳлини чиқариши образли ифода этилади. Асосан кўчма маънода қўлланилувчи, ота-она ва фарзанд орасидаги муносабатларга ҳам урғу берилган ҳамда оҳанг, қофияга солиниб, таъсир кучи оширилган бундай бирликлар халқнинг қанчалик сўзга чечанлигини ва тилнинг кенг имкониятларини намойиш қилади.

Мақол ва иборалар бадийлик касб этиб, ҳар доим зулм, ёмонликни қоралаш, эзгуликни шарафлаш ўғит, насиҳат бериш воситаси бўлиб хизмат қилган. Масалан, *eşek* сўзи асосий компонент бўлиб келган мақол ва ибораларда кишининг бошқалар учун астойдил жон куйдирмаслиги ёки ёрдамни қўл учида қилишига ишора қилинади: *El elin eşeğini türkü çığırarak arar*

¹ Содиқова М. Қискача ўзбекча-русча мақол-маталлар. – Т.: Ўқитувчи, 1993. – Б. 76.

(‘Биров бировнинг эшагини ашула айтиб (ҳуштак чалиб) қидиради’¹. Ёки, бировни писанд қилмаслик, уни аҳмоқ ўрнида кўриш *eşek yerine koymak* (‘эшак ўрнида кўрмоқ’) иборасида ўз ифодасини топган².

Ўзбек тилида аниқ муқобили бўлмаса-да, тушунарли бўлган ва таржимада қийинчилик туғдирмайдиган айтимлар сирасига яна бир қизиқарли матални киритиш мумкин: *Eşegin yoksa eniştin de mi yok?* (Эшагинг бўлмаса куёвинг (пochчанг) ҳам йўқми?). Киноя маъносида айtilган ушбу мақолда куёв ёки поччанинг зарурат туғилганда аямасдан (эшак ўрнида) ишлатилиши мумкинлиги таъкидланган.

Ўзбек ва турк тилларида бир тушунча турли образлар асосида ифода этилган мақол (ва ибора) воситасида юзага келади. Масалан, “керак бўлганда инсоннинг ярамас бир кишига яхши муомала қилишга мажбур бўлиши ўзбек тилида *Ишинг тушса эшакни ҳам тоға дейсан*³ мақоли орқали ифода этилади. Бу мақолнинг туркча муқобили эса иборага тенг: *ayıyı dayı demek* (айикни тоға демоқ). Ўзбекча мақолда мурожаат объекти “эшак” бўлса, оҳанг, қофияга асосланган (*ayı – dayı*) туркча иборада – “айик”дир.

Бир нарсга кетган вақт, сарфланган маблағ ундан келадиган фойдага арзимаслиги ўзбек тилида *Эшагидан тушови қиммат* матали орқали ифода этилса, турк тилида *Astarı yüzünü geçti* (астари аврасидан ошиб қимматга тушди) ибораси воситасида ифодаланади. Маталнинг русча муқобили *игра не стоит свеч* (ўйин ёқилган шамга арзимади) ва *овчинка выделки не стоит* (териси ошлаганга арзимади)дир.

Яхши нарсанинг фарқи бормаслик, дидсизлик ҳам “эшак” лексемаси асосида юзага келган мақол воситасида ифода этилади: *Eşek ne anlar hoşaftan, sıyını içer, denesini bırakır* (Эшак компотнинг нималигини қаердан билсин, сувини ичади, донини ташлаб юборади). Ўзбек тилида муқобили мавжуд бўлган ушбу туркча мақолни сўзма-сўз таржима қилсак ҳам тушунарли бўлади. Бундан ташқари уни муқобил шакл воситасида ҳам бериш мумкин: *Эшакнинг танлагани шўра*⁴. Рус тилида дидсиз киши ҳақида бу маънода айtilган матал (поговорка) бор: *Осел предпочитает лебеду*. Туркча *Eşek ne anlar hoşaftan?* маталининг туркча-русча луғатда берилган муқобили *Что понимает свиня в апельсине* (Тўнғиз апельсин нималигини қаёқдан билсин)дир.

Баъзи мақол ва ибораларда “эшак” лексемаси “инсон” сўзи билан ёнма-ён келиб, уни улуғлашга хизмат қилади. Туркчада машҳур *Adam adamdır olmasa da pulu, eşek eşektir atlas olsa çulu* (Одам одамдир бўлмасада пули, эшак

¹ Ўзбекча *Эшакда юким йўқ, йиқилса ишим йўқ* мақоли унинг мазмунига қисман мос келади. Рус тилида бу маънода киноя маъносидаги *Дело сделано, а теперь дружба врозь; ~ После нас хоть потоп, хоть трава не расти* маталлари тўғри келади.

² Бу ибора “*İnsan yerine koymak*” (одам ўрнига қўймоқ, инсон ҳисобламоқ) иборасига қарама-қарши туради.

³ Содиқова М. Қискача ўзбекча-русча мақол-маталлар. – Т.: Ўқитувчи, 1993. – Б. 76.

⁴ Шўра (форс. шўр ер, захоб ер) – Ўзбекистонда ташландиқ ерларда, экин майдонларида ғовлаб ўсадиган, баргларининг усти ялтироқ, ости кулранг ёввойи ўт.

эшакдир атласдан бўлсада жули) мақоли ўзбекча *Одамга либос, эшакка тўқим* (ёки *уйга палос, одамга либос*) маталига, русча “*Человеку – одежда, ослу – сбруя*” (“*Человека украшает одежда, а осла – сбруя*”) маталига тўла мос келади ва булар нутқда ўз маъносида қўлланилади. Бу мақоллар воситасида яна инсон улуғланади, унинг онгли мавжудот эканлигига алоҳида урғу берилади.

Тадқиқ этилаётган мавзу доирасида кўриб чиқиладиган мақол, матал ва ибораларнинг кўпчилигида образлар турлича, ҳолат, вазиятлар турлича бўлсада, мазмун ягона бўлади. Масалан, ўзбек халқи орасида машҳур *Эшак минганнинг оёғи тинмас, икки хотинликнинг қулоғи тинмас* мақолининг русчада муқобили мавжуд эмас. Уни қуйидагича, матал (поговорка) шаклида таржима қилиш мумкин: *У сидящего на осле нет покоя ногам, а у многоженца нет покоя ушам*. Турк тилида айни мақолнинг жуда ўринли муқобили бор: *İki analı sünnen ölür, iki karılı bitten* (сўзма-сўз: *Икки онали (бола) сутдан ўлади, икки хотинли (эркак) битлаб ўлади*).

Умуман, кўриб чиқилган мақол ва иборалар ўзбек ва турк халқларининг ўта зийраклиги, сўзга усталиги, бадий тафаккурининг қувватлилигини намоён этади. Улар қай маънода айтилган бўлмасин, натижа эътибори ила инсоннинг ақли, тафаккури, эътиқоди, ҳис-туйғуси, ахлоқи, ташқи кўриниши, хатти-ҳаракати, атрофдаги инсонлар билан турли муносабатларини образли ифода этишга хизмат қилади. Халқларнинг она табиат, ундаги жонзотлар билан дўст, иноқ яшаганлиги, инсоннинг худо яратган ҳар қандай хилқатга бўлган севгисини ўзида образли акс эттиради. Турк ва ўзбек тиллари орасида бадий таржима амалга ошириладиганда бундай бирликларга эҳтиёткорлик билан ёндашиш, бу борада олиб бориладиган илмий тадқиқотларни янада чуқурлаштириш керак бўлади.

ЗИКРУЛЛАЕВА ХУСНИЯ

Базовый докторант, ТашГИВ

Особенности перевода научно-технических терминов на примере английского, узбекского и турецкого языков

Аннотация. В данной статье рассмотрены некоторые отличительные и схожие черты научно-технических терминов в английском, узбекском и турецком языках. В статье представлены способы заимствования научно-технических терминов в языки, приводятся простые, сложные и термины-словосочетания, их перевод и значение.

Опорные слова и выражения: научно-технические термины, заимствование, простые термины, сложные термины, термины-словосочетания.

Аннотация. Мазкур мақолада инглиз, ўзбек ва турк тилларида учрайдиган илмий-техникавий атамаларнинг баъзи ажралиб турувчи ва ўхшаши хусусиятлари кўриб чиқилган. Мақолада илмий-техникавий атамаларнинг тилларга кириб келиши